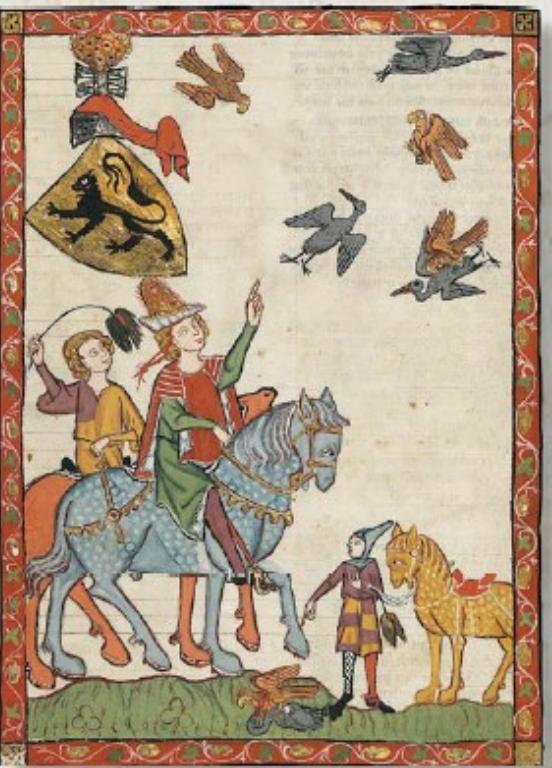

SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM
MÚZEUM BÁBKARSKÝCH KULTÚR A HRAČIEK

Vydalo: Slovenské národné múzeum - Múzeum bábkariských kultúr a hračiek hrad Modrý Kameň v roku 2014

Autor: © PhDr. Jaroslav Hanko, 2014

Zodpovedný redaktor: Mgr. Helena Ferencová

Grafický design: © Slavo Halama, Jaroslav Hanko, 2014

Prepress: ProArtDesign Martin

Tlač a knihařské spracovanie: Krupa s.r.o. Košťany nad Turcom

ISBN 978-80-967142-5-4

9 788096 714254

Taký obyčajný život
...v stredoveku

Jaroslav Hanko

ŠLACHTA NA HRADE

V OBDOBÍ VRCHOLNÉHO STREDOVEKU

Hrady boli v podstate veľkými „rodinnými domami“ zámožných ľudí. Najčastejšie to boli šľachtici, ktorí mali výsadu vlastniť, alebo si postavili svoj hrad. Okrem obytnej funkcie však hrady slúžili aj ako strážne objekty. Bud z nich vojaci strážili okolie, alebo na nich šľachtici strážili svoje bohatstvo (výsadné listiny, truhlice s peniazmi) a poskytovali útočište svojej rodine a svojim poddaným.

manželov sa v dedičských konaniach väčšinou dohodli s ďalšími Balašovcami, že im ostanú niektoré obce alebo ich časti. Napríklad z roku 1386 je zaznamenaná dohoda medzi bratmi Blažejom a Jánom (Balašovcami) a vdovou po Jurajovi (Balašovi). Súrodenci jej ponechali na trvalé užívanie Záhorce a Podlužany v Novohrade, Chrástince v Honte, vinice v Iliášove a mlyny na rieke Ipel. Zároveň sa zaviazali vdovu chrániť.

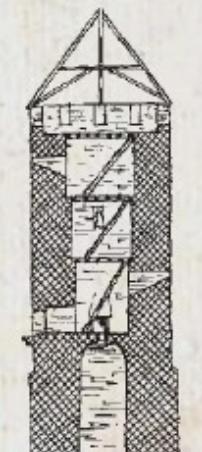
Ženy, ktoré sa v stredoveku mohli vydávať už vo veku 12 rokov, sa stali často obeťami sobášnej politiky. V roku 1512 istý Michal Zobi slúbil Františkovi Balašovi, že svoju adoptívnu sestru Katarínu Nádašyovú dá za manželku niektorému z jeho synov Wolfgangovi, Františkovi alebo Imrichovi. Ako veno mu slúbil viaceré majetky, okrem iného Divínsky hrad. Katarína sa napokon zosobášila s Františkom Balašom mladším.

Šľachtické sídlo

Šľachtici sa vyznačovali sídlami, ktoré boli nápadne odlišené od nemajetných vrstiev. V tomto období to, samozrejme, boli najčastejšie hrady. Slúžili na obranu pred nepriateľom ako úkryt pre rodinu (potomstvo) a taktiež pre uchovávanie dôležitých cenností (výsadné listiny, šperky, mince).

Hrady boli spôsobom drevené, avšak po tatárskom vpáde, keď boli drevené hrady vypálené a kamenné hrady odolali, rozmohla sa u nás masívna výstavba kamenných hradov. Väčšina našich dnešných zrúcanín bola postavená po roku 1242. Medzi takéto menšie hrady v súkromných šľachtických rukách patril aj Modrý Kameň (prvé zmienky sú z roku 1278), v jeho blízkosti však boli aj Strhársky hrad, Plachtince, Zelený hrad v Čebovciach, drevený hrádok v Ipelskom Predmostí, Ďarmotský hrad a pod.

Najstaršie hrady boli jednoduchými hranolovitými alebo okrúhlymi obytnými vežami (*donjon*), v ktorých sa nachádzali obytné izby. *Donjon* mal viac poschodí, ktoré boli prepojené úzkymi schodiskami v hrubke mŕuru (zachované na Spišskom alebo Lubovnianskem hrade), alebo drevenými schodiskami z vonku mŕuru, alebo dokonca schodiskom priamo v miestnosti. Pre lepšiu obranu bol donjon prístupný až z prvého poschodia po drevenom schodisku, ktoré mohlo byť v čase nebezpečenstva zničené. Na vrchu bývala vyhliadková ochodza, z ktorej stráž videla na všetky smery. Prízemie donjonu, resp. pivnica, často slúžilo ako žalár. Dalo sa tam dostat len cez podlahu v prvom poschodi.

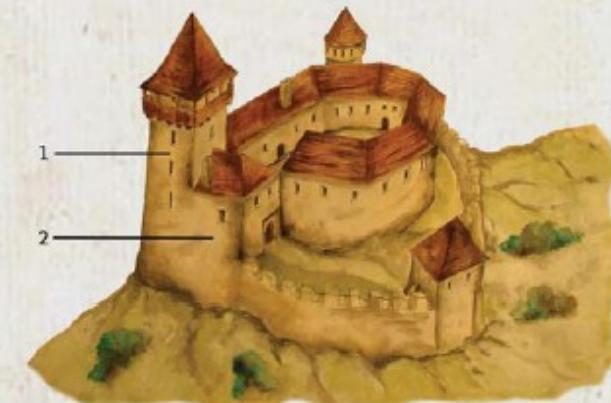
Prieskum donjonom

Strechy boli najčastejšie pokryté dreveným šindľom. Bol to lacný a dostupný materiál, ktorý sa dal ľahšie ubrániť pred požiarom ako slamená strecha sedliackych domov. I keď keramickú či hlinenú škrídu poznali už Rimania, na našom území sa v období vrcholného stredoveku vyskytuje len zriedka.

V interéri Šľachtickej izby sa nachádzala posteľ, stôl, stolička, truhlica s cennosťami (listinami), truhlica s oblečením, krb, kada a prevét. Truhlice boli najpoužívanejším kusom nábytku, pričom prvé skrine sa začali používať až na konci stredoveku. Na stenách bývali zavesené gobeliny. Ako zdroj svetla v miestnosti slúžil luster – jednoduchý stojan na množstvo sviečok, zavesený v strede miestnosti, alebo menšie svietniky po stenách. Lacnejšie ako sviečky však boli fakte zapichnuté v kovovom držiaku na stene. Dvere

boli drevené, osadené v kamenných ostieniach (zárubne). Okná boli úzke a vysoké a do miestnosti vpušťali len málo svetla. Spočiatku sa vôbec nepoužívalo sklo, pretože bolo príliš drahé. Dovolil si ho mohli len tí najbohatší a cirkev. Chudobnejší šľachtici teda mali na svojich hradoch tenké opracované kožky, blany, mastný papier alebo len okenicu. Prvé sklárske hutí vznikli za vlády Karola Róberta (vládol v r. 1308 – 1342), avšak najviac sa venovali výrobe vitráží pre chrámy a rôznych sklenených nádob pre alchymistov. Postupne sa zasklievajú aj okná na menších hradoch, pričom sklenená výplň menších okien bola zasekávaná priamo do kamenného ostenia. Až na konci gotiky dochádza k používaniu drevených rámov.

Postupne sa k donjom pristavovali rôzne paláce, kde bol väčší priestor pre obytnú funkciu hradu.
Gotická architektúra

Gotický palác (2) pristavaný k hranolovitému donjonu (1)
(Teoretická rekonštrukcia hradu Modrý Kameň v 14. storočí)

Architektúra, ktorá dominovala vrcholnému stredoveku sa nazýva gotickou. Vznikla už v 12. storočí vo Francúzsku a postupne sa širila Európu. Medzi významných šíriteľov gotickej architektúry u nás zaradujeme aj magistra rytiera Donča (príbuzného Balašovcov), ktorý sa s ňou zoznámil na cestách do Talianska. Gotické stavby sa u nás stavali až do začiatku 16. storočia. Medzi najcharakteristickejšie prvky gotickej architektúry patria:

Lomený oblúk je spôsob zakončenia okien, dvier, brán, alebo vstupných portálov. Podľa tvaru oblúku je možné určiť približný vek stavby.

Rebráv klenba je typ stropu v miestnosti. Oblúky (rebrá) takejto klenby rozkladajú váhu stropu do jednotlivých pilierov, čím sa odľahčujú steny budovy.

Lomený oblúk aj rebráv klenba tvoria významnú opornú funkciu,

Rôzne typy lomených oblúkov a rebráv klenba

ARMÁDA NA HRADE V ODOBÍ VRCHOLNÉHO STREDOVEKU

Vojenstvo

Súčasťou stredovekých hradov bola aj armáda. Jej úlohou bola predovšetkým ochrana šľachтика, jeho rodiny a jeho majetku.

Mnohé techniky starovekých civilizácií ostali v ranom stredoveku nepovšimnuté. Cirkev tvrdila, že Boh svojich bojovníkov ochráni. Od 11. storočia sa opäť objavujú prvky rímskych armád (zbrane, výzbroje) a začinajú sa zdokonalovať.

Dobývacie zbrane a obrana proti nim

Pri dobývaní hradu sa často používali zapálené šípy. Ich úlohou bolo podpaliť drevené strechy a drenené budovy. V období tatárskeho vpádu (1241) boli takto zničené mnohé drevené hrádky na našom území, čo podnietilo výstavbu kamenných hradov. Avšak tie mali tiež drevené strechy. Keď hrozil útok zápalnými šípmi, strechy sa zakrývali mokrými kožami, prípadne sa nachystala voda vo vedrách.

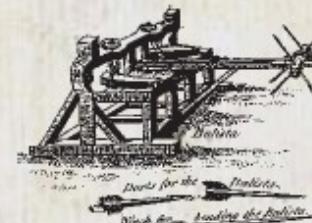
Často sa používali metacie a strelné zariadenia, ako napríklad katapulty (energiu pre výstrel vytvorili skrútené laná a šlachy), trebušety (strielali pomocou závaží) a balisty (veľké „kuše“ na kolesách). Strielali sa veľké balvany, horiaci decht, fekálie (kvôli šíreniu zápachu a chorôb), pri baleste aj šipové projektily. S ich príchodom bolo potrebné opevňovať murov a stavba nových širších murov. Ak sa vrhali horiace „náboje“, obrana bola podobná ako pri horiacich šípoch. Strielali sa však aj uhynuté choré zvieratá (kvôli rozšíreniu nákazy), včielie úle alebo hlavy nepriateľov.

Katapult

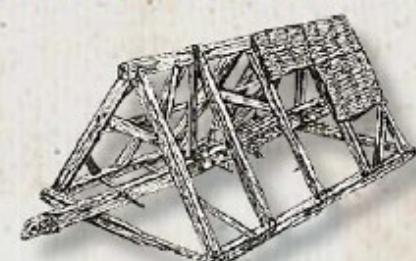
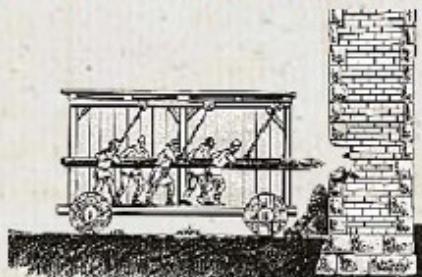

Trebušet

Balist

Baranidlo sa používalo na prerazenie hradnej brány, prípadne muru. Spociatku sa používalo jednoduché baranidlo držané v rukách. Keď sa ale zlepšila obrana proti nemu (nad bránou sa sústredili lukostrelci, prípadne sa odtiaľ hádzali kamene, liala horúca smola), muselo aj baranidlo

malo vlastnú strešku, ktorá chránila útočníkov. Mohla byť napríklad pokrytá kožami čerstvo zabitych zvierat, aby sa baranidlo nedalo zapáliť. Väčšie baranidlá boli na kolesách.

Rebríky sa používali na to, aby sa útočníci dostali do hradu cez hradby. V prípade, že si útočník oprel rebrík o hradbu, obranca sa ho snažil zhodiť (nejlepšie aj s útočníkom) alebo sa pomocou kameňov, brvien či smoly snažil zhodiť aspoň útočníka.

Zvонice boli dobývacie veže. Ich úlohou bolo dostaviť útočníkov cez hradby. Boli na kolesách a na vrchnom poschodi bol padací mostík. S ním sa dostalo vojsko k hradbe a preliezlo na ňu. Aby sa zabránilo použitiu zvonic, hradby sa stavali trochu šikmo. Takže ak by nepriateľ vystúpil na vrch zvonic, bol by príliš ďaleko od hradby. Taktiež hrad obohnaný priekopou nebolo možné dobif zvonicou.

Ďalej sa používali rôzne techniky podkopávania hradných múrov, vyhadzovanie do vzduchu a pod. To sa však nedalo použiť, ak hrad stál na skale.

Ďalšie obliehacie taktiky

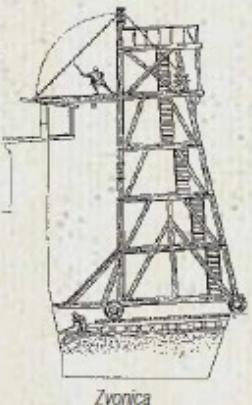
Okrem už spomínaných zbraní a zariadení na dobývanie, poznali stredovekí velitelia aj rôzne strategické a taktické manévre, ktoré im pomohli obsadiť cudzí hrad. Dnes by sme tieto taktiky nazvali biologickými, chemickými či psychologickými zbraňami. Napríklad sa niekedy podarilo nepriateľovi podplatiť alebo inak získať na svoju stranu niekoho vo vnútri hradu. Ten mu v noci pomohol dostať sa dnu alebo vyzradil správnu taktiku či najslabšie miesto v obrane. Niekoľko sa útočníkom podarilo otráviť vodné zdroje, prípadne cez choré hospodárske zvieratá katapultované do pevnosti dokázali nakaziť obrancov. Rôzne horľavé látky (síra, petrolej) sa používali pre rozšírenie ohňa, pomocou nich dokázali taktiež vyrobiť „plameňomety“ alebo zápalné bomby. Medzi psychologické zbraní patrilo katapultovanie hláv mŕtvych obrancov naspať do pevnosti, hlasné zvuky spôsobujúce psychický stres, figuríny sa používali na znásobenie množstva vojakov, pri dlhodobom obliehaní obrancovia (ak si to mohli dovoliť) zhadzovali z hradieb jedlo, aby ukázali, že ešte majú veľké zásoby. Na hrade Predjama v Slovensku údajne obrancovia cez únikovú chodbu v jaskynnem systéme doniesli do hradu čerstvé jahody a zhadzovali ich na obliehajúcu armádu. Bolo to vo februári.

Stredoveká bitka

Mnohé súboje sa odohrávali mimo pevnosti. Znepriateľené strany sa dohodli na konkrétnom dni a mieste a na rozhlahom poli sa armády stretli v ozbrojenom súboji. Každej väčšej bitke predchádzala bojová porada veliteľov či vodcov, často sa však do rozhodovania o bojových taktikách vmiesili neskúsení vysoko postavení krázi, čo malo za následok drívé porážky.

Zvyčajne na začiatku bitky bola vyslaná pechota. Na porazenie pešiakov sa používala jazdecká valéria. Je oveľa ľahšie zabif človeka z konského chrbta, ako sa postaviť na zem a čeliť ozbrojenému rytierovi. Prípadne ako prvý zaútočil lukostrelecký oddiel, ktorý hned na začiatku bitky „preredil“ vojsko nepriateľa.

Aj v prípade ústupu bolo potrebné dodržiavať určité pravidlá. Unáhlený ústup mohol spôsobiť väčšie obete, než organizované stiahnutie, pretože rýchla jazda vŕťaznej strany by zachytila zadný voj-

Zvonica

DETSTVO NA HRADE V ODOBÍ VRCHOLNÉHO STREDOVEKU

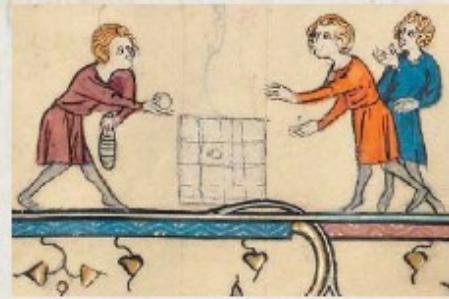
Rôzne hry

Neoddeliteľnou súčasťou života na hradoch boli deti. Šľachtic si totiž musel zabezpečiť pokračovateľa rodu, ktorému by prenechal svoje dedičné majetky a výsady. Deti tu vyrastali v spoločnosti vojakov, služobníkov a ich rodín. Pripravovali sa na život, ktorý im bol predurčený, na život svojich rodičov.

Koník v chudobnejších rodinách

Kolky

Sredoveký „bejzbaf“

Novorodenec a hra so psom

Sredoveký „futbal“

(Bábková?) hra

Maňuškové divadlo

Chytanie motýľov a chodiaci rám

hospodárske zvieratá (kone, kozy, ovce). V bohatších rodinách to boli aj exotické zvieratá (opice, hady alebo šelmy), to však skôr v západnej Európe.

Dospievanie (7 – 14 rokov)

Deti sa považovali za dospelé s príchodom trváčnych zubov (okolo 6. – 7. roku života). Dovtedy nemohli „správne“ hovoriť a tvorili dokonalé slová, pretože nemali stále a pevne zasadené zuby. Podľa cirkevného učenia preto ani nemohli zhrešíť slovom. V siedmom roku sa však ich postavenie zmenilo. Napriek tomu, že ešte stále mali deti „právo na hru“, začali sa viac venovať domácim povinnostiam a príprave na dospelosť. Šľachtické deti sa začínali venovať vzdelaniu, rolničke deti zase prácam v domácnosti. Viac sa preferovalo rozdelenie detí podľa pohlavia. Kým dievčatá sa častejšie zranili pri krbe alebo pri peci, chlapci sa častejšie zranili pri činnostiach súvisiacich s prácou ich otca.

Do roku 1400 sa ani v západných krajinách nedochovala takmer žiadna literatúra s téμou detí (výnimkou sú knihy o slávnych hrdinoch, prípadne cirkevných osobnostiach, v ktorých sa opisuje ich narodenie a detstvo). Zhruba po roku 1400 sa objavujú aj prvé učebnice pre deti (vrátane krátkych návodov na stolovanie, morálne zásady, lov a ojedinele aj beletria). Zachovali sa aj knižné návody na výchovu budúceho kráľa, boli však skôr určené pre jeho výchovávateľov. Predpokladá sa preto, že deti (ak vedeli čítať) dovtedy čítali knihy pre dospelých.

Cirkev sa snažila oddeliť svet detí od sveta dospelých. Deti do obdobia puberty neboli dosťatočne zrelé na pochopenie povinností dospelých a ani na páchanie hriechu. Preto tieto deti nemuseli chodiť na spovede, nemohli sa sobášiť ani prijímať eucharistiu. Svetská „legislatíva“ sa priklonila k takému rozdeleniu, a preto deti do 14 rokov neboli postihované trestami tak, ako adolescenti. Telesné tresty však boli bežnou súčasťou života všetkých vekových a sociálnych vrstiev spoločnosti. Bežné boli nielen v domácnostiach, ale aj na verejnosti. Keď jeden z vlastníkov hradu Modrý Kameň, Valentín Balaša (nar. 1554), zbil v Poľsku istého muža, hovoril mu pritom, že ho zbieje tak veľmi, ako jeho zbil otec Ján Balaša na hrade Divín, keď bol ešte chlapcom.

Samozrejmosťou bolo učenie základných modlitieb v latinčine (Otčenáš, Apoštolské vyznanie viery a neskôr Zdravas Mária) a ako sa správať v kostole. Niekoľko nebolo ani potrebné pochopíť významu modlitby v latinčine, stačilo ju vedieť naspmäť. Vzdelanie v tomto období mala v rukách cirkev, preto veľa detí bolo vzdelávaných v kláštoroch. Väčšina detí sa pritom nestala mníchmi či mníškami. Napr. na hradoch plnili úlohu učiteľov kapláni, vychovávali však len chlapcov, od šľachtických dievčat sa až do 16. storočia gramotnosť nevyžadovala. Postupne vzrástla aj vzdelávanie na kráľovských a šľachtických dvoroch, kam boli posielaní mladí šľachtici ako pážatá („pridržiaváči“), učili sa aristokratickému správaniu a v niektorých prípadoch absolvovali výcvik vo vojenských zručnostiach. Dievčatá boli vyučované väčšinou doma.

SLUŽOBNÍCTVO NA HRADE V OBDOBÍ VRCHOLNÉHO STREDOVEKU

Ďalšou spoločenskou vrstvou, žijúcou na hradoch vo vrcholnom stredoveku, bolo služobníctvo. Čím bohatšie panstvo, tým rôznorodejšie služobníctvo a poddanstvo. Hrad Modrý Kameň patril v tomto období medzi menšie hrady a bol v súkromných rukách, preto mnohé z nasledovných povolaní na tomto hrade nemuseli byť zastúpené. Jedna z prvých zmienok o hrade Modrý Kameň je z roku 1290, kedy zomrel Peter Forró, predpokladaný staviteľ hradu a predok neskôršieho rodu Balašovcov. Jeho vdova Alžbeta vtedy jeho príbeznom odovzdala hrad, pripadli jej však zdedení a kúpení sluhovia neboheho Petra - Augustína s rodinou, Kocach (Kotács?) s rodinou a ďalšie nemenované služobníctvo.

Služobníci bývali vo svojich „bytoch“, ktoré boli vzdialenosť od hradného paláca, napríklad pri stajniach, kuchyni alebo hospodárskych budovách. Vstávali skôr, aby stihli všetko pripraví, keď sa zobudí šľachta a spať chodili poslední.

Najbližšie služobníctvo a hodnostári

Dvorná dáma

Dvorná dáma sa starala o účes šľachtičnej, o jej oblečenie, vzhľad, hygienu. Bola jej pomocníčkou aj spoločníčkou.

Sluhovia, komorné

Prali šaty, kúrili v šľachtických izbách, stlali posteľ, zažívali a zhášali lampáše, zametalí.

Dojky

Šľachtičné nemali povinnosť dojčiť. Na hrade preto bývali náhradné matky pre dojčatá.

Hradný kapitán

Vrchný veliteľ obrancov hradu a hradnej stráže, zabezpečoval obranu hradu v neprítomnosti hradného pána, velil obrancom pri obrane. Zabezpečoval komunikáciu s hradným pánom.

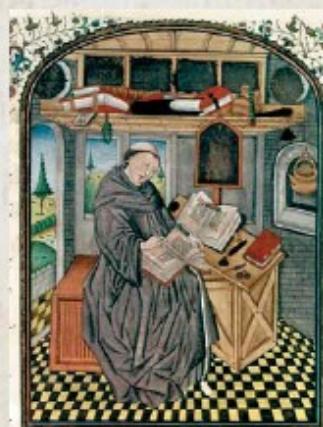
Kastelán

Riadil chod hradnej „domácnosti“, zabezpečoval zásoby, suroviny, staral sa o hospodárstvo. Chodil na trhy nakupovať potrebné výrobky a suroviny a pod. Mal na starosti zásoby potravín v skladoch a pivničach.

Kňaz

Väčšina hradov mala vlastnú kaplnku, ktorá bývala najzoberejšou časťou hradov. V nej slúžil hradný knaz (rehoľník) omše, spovedal, sobašil, krstil. Šľachta a rytieri sa sem chodievali modliť. Knaz často plnil aj funkciu pisára, notára či učiteľa. Knihy však boli veľmi drahé, keďže každá sa musela písť a ilustrovať ručne.

Aj keď existovalo mnoho rádov a organizácií (premonštráti, františkáni, benediktíni a pod.), latinské kresťanstvo bolo v podstate jediným náboženstvom. Preto obvyklý hanlivý výraz pre iné (najmä muslimské či pohanské náboženstvá) bolo „neveriaci“. Takmer každý, koho obyčajný človek stretol za celý svoj život, žil v kresťanskom učení, preto o existencii neba, pekla, očistca či večného života nikto nepochyboval. Strach z pekla bol veľmi reálny a hlboko zakorenéný.

Stravovanie

Kuchári a ich pomocníci mali na starosti jedlo pre páni, starali sa o chod kuchyne, chodili do záhrad alebo do lesov natrhaf a nasušiť rôzne bylinky, plodiny, nosili vodu zo studne. Másiar porcoval mäso, pekár piekol chlieb. Vrcholnostredoveká kuchyňa bola lokalizovaná aj na našom hrade.

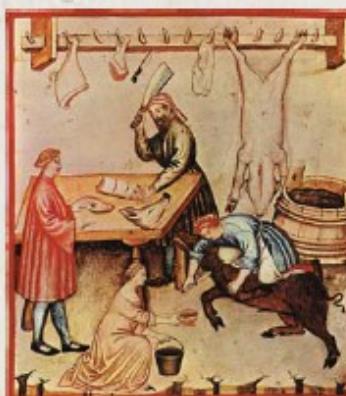
Pôvodne sa kuchyne umiestňovali tak, aby sa teplo z nich využilo na vykurovanie obytných miestností. Varilo sa v tzv. čiernych kuchyniach, teda na otvorenom ohni s jednoduchým zberným dymovodom. Až postupne sa zdokonalilo odvádzanie dymu (a splodín) a vznikali dômyselnosťe krby alebo uzavreté pece. Varilo sa v závesných kotlíkoch zo železa, bronzu alebo medi. Ľudia vtedy ešte nevedeli, že z medených nádob sa uvoľňujú rôzne jedovaté látky (spôsobujúce poškodenie pečene, demenciu, krčie a triašku), a preto sa v takýchto nádobách bežne varilo. Poškodení boli, samozrejme, tí z bohatších vrstiev, keďže poddaní boli odkázani na hlinené hrnce.

Stredoveká kuchyňa na hrade Modrý Kameň objavená v roku 2013. Foto Ján Beňák

Legenda: a - chlebárska pec, b - sekundárne prepálené murivo najstaršieho opevnenia c - kamenný prah medzi dvoma mestnostami.

a porcelán sa začali využívať až oveľa neskôr. Dobový inventár istej stredovekej kuchyne uvádzajú ako je vybavenie: „Pokrívky, kotliky, hrnce, trojnožky, rošt, hák na kotlik, nôž na sekanie, lopár, varešky, pekáč, strúhadlo, mažiar s tlčíkom, cedidlo, soľničku, krčah na ocoť, kutáč, metlu, metlu na vymetanie ohniska, misky z dreva a cínu, košík na uloženie misiek, nádoby na ukladanie jedla, nádobu na horčicu, drevo, hoblinky, triesky, hrnčeky, mech na rozdúchanie ohňa, ražen na opekanie chleba, sekáč, naberačku, kadu na oplachovanie.“

Jedlá

Mäso sa preferovalo hovädzie, baranie, telacie a až na poslednom mieste bravčové. Samozrejmosťou bola divina zo poľovačiek (srny so slivkami a čerešňami, jeleň na jablkach a cibuli s vinnou omáčkou, zajace, mäso zo zubra, medvedie laby), hydina (sliepky, kurčatá, kapúny či husi, ako aj ulovené operence – bažanty, jarabice, prepelice a holuby). Najčastejším mäsitsým jedlom však ostávali ryby,